

Resmî adı :	İslâmî Cümhûriyye-i Pâkistân (Pakistan İslâm Cumhuriyeti)
Başşehri :	İslâmâbâd
Yüzölçümü :	803.943 km²
Nüfusu :	165.000.000 (2007 tah.)
Resmî dili :	Urduca
Para birimi :	Pakistan rupisi (PKR) 1 PKR = 100 paysâ

lerin gönderdikleri dövizler bu açığın kapatılmasına katkıda bulunmaktadır.

En gelişmiş ulaşım sektörü karayollarıdır. Karaçi'den çıkan ana karayolları ve demiryolları Lahor ve Ravalpindi üzerinden Peşâver'e ulaşır. 1978'de Pakistan'ın kuzeyini Çin'e bağlayan "dostluk otoyolu" açılmıştır. Ülke içi hava ulaşımı çok gelişmiş olup en işlek havaalanları Karaçi, Lahor, Ravalpindi ve Peşâver'dedir; Karaçi aynı zamanda başlıca liman şehridir. Ülke, Ekim 2005'te kuzey bölgelerini büyük oranda tahrip eden bir deprem felâketi yaşamış, 100.000'den fazla insan ölürken 3 milyon civarında kişi evsiz kalmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmet Ardel, *Klimatoloji*, İstanbul 1973, s. 355, 359; a.mlf., "Pâkistân", *İA*, IX, 499-503; İbrahim Atalay, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir 1999, s. 179-182; Ramazan Özey, *Dünya ve Ülkeler Coğrafyası*, İstanbul 2000, s. 28; *The World Almanac and Book of Facts* 2004, New York 2004, s. 825; İbrahim Güner – Mustafa Ertürk, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Ankara 2005, s. 238-241; Sarah Ansari, "Pâkistân", *El²* (Fr.), VIII, 246-250; "Pakistan", *Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, VIII, 2137-2164; "Pakistan", *Bertelsmann: Bugünkü Dünyamız Atlas Ansiklopedi*, Gütersloh 1993, III, 78-81.

İBRAHİM GÜNER

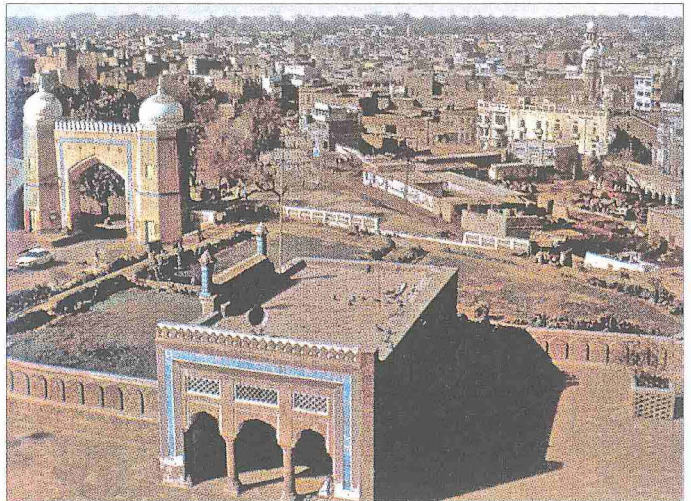
II. TARİH

Ülkenin 1947'den önceki tarihi genelde Hindistan ile ortaktır (bk. HİNDİSTAN). Bölgede bağımsız bir devletin kurulması XX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan tarihî ve siyasî gelişmelerin sonucudur. Hindistan'ın tamamen sömürge haline getirilmesiyle neticelenen 1857 Büyük Hint Ayaklanması'ndan sonra İngilizler bu olaydan önce-

likle müslümanları sorumlu tutmuşlardı. Böylece bir zamanlar hâkim bulundukları topraklarda bütün siyasal, kültürel ve ekonomik haklarını kaybeden müslümanlar belli bir içe kapanış döneminin ardından kendi durumları ve ülke meseleleriyle daha aktif biçimde ilgilenmek üzere siyasî faaliyetlere yöneldiler. Hindistan Kongre Partisi'ni (Indian National Congress) bir Hindu partisi saydıkları için 1906'da Hindistan Müslümanları Birliği'ni (All India Muslim League) kurdular. I. Dünya Savaşı ve sonrasında İngiltere'nin kendilerine verdiği, Osmanlı Devleti'nin ve hilâfetin geleceğiyle ilgili taahhütleri yerine getirmemesi sebebiyle ülkede İngiliz sömürgeciliğine karşı tavır alan Hindular'la ortak hareket etmeye başladılar (bk. HİNDİSTAN HİLÂFET HAREKETİ). Ancak 1924'te hilâfetin ilgası üzerine bu birlikte bozuldu. Buna karşılık bağımsızlık arayışları yoğunlaştı. 1928'de Hindistan Kongre Partisi'nin açtıkları anayasa taslağı müslümanlarla Hindular arasında bağımsızlıkla ilgili derin görüş ayrılıklarını gündeme getirdi; bu sebeple müslümanlar da kendi taslaklarını hazırladılar. Müslümanların tezi Hindistan Kongre Partisi'nin teklif ettiği eşit haklara sahip Hindistan vatandaşlığı fikrinin Hindu çoğunluğun bulunduğu bir sistemde işleminin mümkün olamayacağı, bunun yerine nüfus yoğunluğuna dayalı özerk bölgelerin kurulması gerektiği şeklindeydi. Bu tartışmalar arasında 29 Aralık 1930'da Muhammed İkbâl, Hindistan'ın kuzeybatısında ve doğusunda iki bölgeden oluşacak ayrı bir müslüman devleti fikrini ortaya attı. Mevlânâ Muhammed Ali, Muhammed Ali Cinnah gibi toplum önderleri de bu fikrin savunucuları arasında yer aldı. Baskı altında kalan İngiliz hükümeti Hindistan'ın geleceği konusunda taraflar ara-

sında görüşmeler başlattıysa da bundan bir sonuç alınamadı. 1935'te çıkarılan Hindistan İdare Kanunu, İngilizler'in ülkeden ayrılmaya niyetli olmadıkları yönünde yorumlanınca hem Hindular'dan hem müslümanlardan tepkiler geldi. 1937'de yapılan seçimlerde Hindistan Müslümanları Birliği umduğunu bulamadı ve hükümeti Kongre Partisi kurdu. Bu arada giderek yoğunlaşan bağımsızlık talepleri aynı zamanda Hindu-müslüman toplumsal ilişkilerini de gerginleştirdi ve ülkenin pek çok yerinde çatışmalar baş gösterdi.

II. Dünya Savaşı'nda Hindistan'ın sağladığı katkılar karşılığında bağımsızlık isteyen Kongre Partisi'nin bu talebinin reddi üzerine istifa etmesiyle müslümanlar için yeni bir dönem başladı. 1940'ta Lahor'da yapılan Hindistan Müslümanları Birliği toplantısında ilk defa müstakil bir İslâm ülkesi olarak Pakistan adı ortaya atıldı ve müslümanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerin bağımsız bir devlet çatısı altında birleştirilmesi fikri tartışıldı. Çavdherî Rahmet Ali gibi Cambridge'de öğrenim gören bir grup öğrencinin formülleştirdiği "temiz ülke" anlamına gelen "Pâkistan" ismi müstakbel ülkenin eyaletlerinin adları olacak Pencap, Afgan (Kuzeybatı Serhad eyaleti), Keşmir ve Sind kelimelerinin baş harfleriyle Belûcistan'ın son ekinden meydana getirilmişti. Kongre Partisi bu durumun ülkenin parçalanması anlamına geleceği görüşüyle uzun süre direndi. Ancak gerek yoğunlaşan toplumsal çatışmalar gerekse herhangi bir bölge halkının kendi isteği dışında bağımsız Hindistan'da yaşamaya zorlanamayacağı anlayışıyla nihayet razı oldu. 1945'te yapılan seçimlerde Hindistan Müslümanları Birliği'nin parlamento-da müslümanlara ayrılan 495 sandalyeden

Multan
şehrinden
bir görünüş

467'sini kazanması bağımsız devlet fikrinin büyük bir çoğunlukla benimsenmiş olduğunu gösterdi. II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de iktidara gelen İşçi Partisi kamuoyunun baskısı yüzünden Hindistan'dan çekilme sürecini başlattı. İngilizler'in üzerinde durduğu federal yapı çözümünün Hindular'ca ancak geçici bir süre için kabul edilebilir görülmesi, müslümanların Hindular'ın çoğunlukta bulunduğu bir ülkede gelecekleri hakkındaki endişelerini arttırdı ve kalıcı çözümün bağımsız devletler olduğu fikrinde ısrar edilmesine yol açtı. Bu arada şiddetini arttıran toplumsal çatışmalar ve katliamlar tarafları bu çözümün bir an evvel hayata geçirilmesi hususunda ikna etti. Genel Vali Lord Mountbatten 3 Haziran 1947'de İngiltere'nin çekilmesiyle Hindistan'ın doğusunu ve batısını içine alan iki bölgeyi bir devlet (Doğu ve Batı Pakistan) halinde Pakistan Devleti'nin kurulmasını öngören planını açıkladı. Buna göre Sind, Belucistan ve Kuzeybatı Serhad eyaleti tamamen, Bengal ve Pencap nüfus yoğunluğu esasına göre Pakistan'a katılıyordu. Bu plan Hindu ve müslümanlarca kabul edildi; 18 Temmuz 1947'de İngiliz Parlamentosu durumu onayladı ve plan 14 Ağustos 1947'de fiilen uygulanmaya konuldu.

Bölünmenin ardından iki taraflı büyük bir göç hareketi başladı. Bu arada yoğun toplumsal çatışmalar ve katliamlar meydana geldi. Bu süreçte çoğunluğu müslüman olan 250.000'den fazla insan hayatını kaybetti. Hindistan'da kalan müslümanların kitlesel akınıyla 10 milyon civarında göç alan Pakistan'ın bir devlet olarak durumu Hindistan'a göre daha ağırdı. Hindistan'ın ülkenin idarî geleneğiyle kurumlarını, maddî zenginliklerini ve kaynaklarını devralmasına mukabil her şeyi yeni baştan oluşturmak durumunda kalan Pakistan'ın aynı zamanda birbiriyle toprak bağı bulunmayan iki bölgeyi bir yapıdan meydana gelmesi, milyonlarca göçmenin

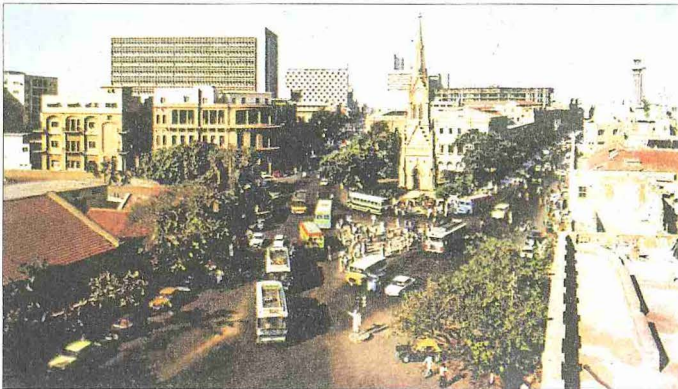
yol açtığı sıkıntılar, bölgesel, etnik ve kültürel farklılıkların ortaya çıkardığı zorluklar ve çatışmalar Pakistan'ı ilk günden bekleyen tehlikelerdi. Ayrılma planına göre ülkede bulunan sayıları 500 civarındaki nizamlık, newâblık, racalık, prenslik ve sultanlık gibi özerk yönetimler Hindistan ve Pakistan'dan diledikleriyle birleşmekte serbesttiler. Bunların büyük çoğunluğu Hindistan'da kalmayı tercih ederken Cûnâgerh Pakistan'ı seçmiş (fakat üç ay sonra Hint askerleri tarafından işgal edildi), Cammû-Keşmir ise Pakistan'la bir ön anlaşma yaparak kararını daha sonra vereceğini bildirmişti. Ancak Hindistan'ın 1948'de bu bölgeyi de işgali iki ülke arasında günümüze kadar süren Keşmir anlaşmazlığını ve savaşları başlattı. Birleşmiş Milletler'in müdahalesi sonucunda sağlanan ilk ateşkesin ardından Keşmir, Pakistan ile Hindistan arasında fiilen ikiye ayrıldı; fakat büyük kısmında Hindistan'ın işgali sürdü. Pakistan tarafında kalan bölge ise Âzad Keşmir adıyla daha sonra idarî yapıya dahil edildi.

Bağımsız Pakistan'ın ilk genel valisi (devlet başkanı) sıfatıyla bütün gelişmelerde rol alan Muhammed Ali Cinnah'ın önderliğinde kurulan Pakistan'ın ilk başbakanlığına Liyâkat Ali Han getirildi (1947-1951). Yeni anayasa hazırlanıncaya kadar 1935 tarihli Hindistan İdare Kanunu'nun bazı değişikliklerle uygulamada kalması kararlaştırıldı ve federal bir yönetim biçimi benimsendi. Cinnah'ın 1948'de vefatının ardından ülkede siyasî istikrarsızlık ve karışıklıklar dönemi başladı. Başbakan Liyâkat Ali Han Ekim 1951'de bir suikast sonucu öldürüldü. Cinnah'tan sonra devlet başkanlığına seçilen Gulâm Muhammed Han, Bengalli Hoca Nâzımüddin'i başbakanlığa getirdiyse de Keşmir krizinin ardından yaşanan ve hazırlanacak anayasanın dinî karakteri üzerinde yoğunlaşan tartışmalar, Hoca Nâzımüddin'in başbakanlıktan alınarak yerine Muhammed Ali Bugra'nın görevlendiril-

Zulfikar
Ali Butto

mesine yol açtı. Bir müddet sonra devlet başkanının yetkilerini azaltmayı planlayan kurucu meclis Gulâm Muhammed Han tarafından dağıtılarak yeni bir kurucu meclis oluşturuldu. Fakat Gulâm Muhammed 1955'te yerini Tümgeneral İskender Mirza'ya bırakmak zorunda kaldı. İskender Mirza'nın başbakanlığa getirdiği Çavdheri Muhammed Ali döneminde Pakistan'ın bir İslâm cumhuriyeti olmasını öngören anayasa yürürlüğe konuldu (Şubat 1956). Buna göre devlet başkanının yetkileri azaltılıyor, Doğu ve Batı Pakistan'ın millî mecliste eşit sandalyeye sahip olacağı ve her ikisinin kendi hükümetlerinin bulunacağı bir yönetim modeli benimseniyordu. Eylül 1956'da Çavdheri Muhammed Ali başbakanlıktan çekildi ve yeni hükümeti kuran Hüseyin Şehid Sühreverdi zamanında Doğu Pakistan Meclisi özerklik kararı aldı. Yaşanan belirsizliklerin ardından İskender Mirza, Ekim 1958'de anayasayı yürürlükten kaldırıp meclisi ve siyasî partileri kapatarak sıkıyönetim ilân etti. Fakat başbakanlığa getirdiği General Eyyüb Han bir müddet sonra onu devirerek devlet başkanlığını da üstlendi. Eyyüb Han'ın on yıl kadar süren yönetimi sırasında temel özgürlükler ve siyasal faaliyetler kısıtlandı; pek çok makama askerî kişiler tayin edildi. Oluşan tepkiler ve Hindistan'a karşı girişilen başarısız bir savaşın ardından gelen baskılar sonucunda Eyyüb Han görevini Mart 1969'da Ağa Muhammed Yahyâ Han'a bırakmak durumunda kaldı. Aralık 1970'te yapılan seçimlerden güçlü çıkan Avamî Birlik Partisi ve Pakistan Halk Partisi'nin gerek Doğu Pakistan'ın özerkliği meselesini halletmekte, gerekse Meclis'in öngörülen sürede yeni bir anayasa hazırlamadaki başarısızlıkları üzerine Yahyâ Han Mart 1971'de meclisi süresiz kapattı. Bu arada Doğu Pakistan'da başlayan genel greve Batı Pakistan askerleri tarafından sert bir şekilde müdahale edilince iç savaş çıktı. Hindistan'ın da savaşa karışmasıyla Doğu Pakistan Aralık 1971'de

Karaci'den
bir görünüş

Bengladeş adıyla bağımsızlığını ilân etti. Bunun üzerine Yahyâ Han çekilmek zorunda kaldı (1972).

Yahyâ Han'ın yerine geçen Pakistan Halk Partisi Başkanı Zülfikar Ali Butto ilk defa ülkede sol politikaları gündeme getirdi; Nisan 1973'te kabul edilen yeni anayasa ile de başbakan olarak elinde geniş yetkiler topladı. Mart 1977'deki seçimlerde Butto başarılı olmasına rağmen, Millî Cephe adıyla birlikte hareket eden muhalefetin seçimlerde usulsüzlük yapıldığını öne sürmesinin ardından yaşanan karışıklıklar sırasında Genelkurmay Başkanı Muhammed Ziyâülhak idareye el koydu (Temmuz 1977). Butto'yu tutuklatan Ziyâülhak cumhurbaşkanlığını ilân etti ve yönetimin İslâmîleşmesi sürecini başlattı. Butto bir muhalif milletvekilini öldürtmek suçundan Nisan 1979'da idam edildi. Ziyâülhak ülkede siyasal faaliyetleri yasakladı ve seçimleri süresiz erteledi. Aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaliyle Pakistan Afgan direnişinin merkezi oldu ve birkaç milyon Afgan mülteciyi barındırdı; ayrıca bu süreçte hem Amerika Birleşik Devletleri hem de İslâm ülkelerinin geniş desteğini aldı. Ziyâülhak'ın Aralık 1984'te halkoyuna sunduğu İslâmlaşma programı büyük çoğunlukla kabul edildi. Ertesi yıl sıkıyönetim kaldırıldı ve siyasî partiler faaliyetlerine başladı. Ziyâülhak Ağustos 1988'de şüpheli bir uçak kazasında öldü. Devlet başkanlığı görevini üstlenen Gulâm İshak Han'ın kurdurduğu geçici hükümet tarafından aynı yılın kasım ayında yapılan seçimlerden Zülfikar Ali Butto'nun kızı Benâzır Butto'nun başkanlığındaki Pakistan Halk Partisi en büyük parti olarak çıktı ve Butto bağımsız milletvekillerinin desteğiyle hükümeti kurdu; ancak Eylül 1990'da yolsuzluklara karıştığı gerekçesiyle Cumhurbaşkanı Gulâm İshak Han tarafından görevden alındı. 24 Ekim 1990'da gerçekleştirilen seçimlerden sonra kurulan Nevâz Şerif hükümeti 16 Temmuz 1993'te Cumhurbaşkanı Gulâm İshak Han ile birlikte istifa etti. 6 Ekim 1993'te yapılan erken genel seçimlerde yine Pakistan Halk Partisi birinci parti oldu ve Benâzır Butto bağımsızlarla iş birliği yaparak hükümeti devraldı. Cumhurbaşkanlığına ise önce geçici olarak Vesîm Seccâd, 14 Kasım 1993'te de Fâruk Ahmed Legârî seçildi. Fakat çok geçmeden Benâzır Butto yine yolsuzluklara karıştığı gerekçesiyle cumhurbaşkanı tarafından görevden alındı. 3 Şubat 1997 tarihinde yapılan erken seçimleri Nevâz Şerif'in liderliğindeki Pakistan Müslüman Birliği kazandı. Ekim 1999'da General Pervez Müşerref bir darbe ile yöneti-

me el koydu, 2001'de de devlet başkanı Refik Tarar'ın istifasının ardından kendini devlet başkanı ilân etti. Daha sonra vatanı ihanet ve yolsuzluklarla suçlanan Nevâz Şerif, Suudi Arabistan'a sürgüne yollandı. Ekim 2002'de gerçekleştirilen genel seçimler sonucunda Pakistan Müslüman Birliği'nden Zaferullah Han Cemâlî başbakan oldu. Ancak Haziran 2004'te onun istifası üzerine yerini geçici olarak aynı partinin lideri Çavdheri Şucâat Hüseyin devraldı; ardından 27 Ağustos 2004'te millî meclis Şevket Aziz'i başbakanlığa getirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Khalid Bin Sayeed, *Pakistan: The Formative Phase*, Karachi 1960; Chaudri Khaliqzaman, *Pathway to Pakistan*, London 1963; H. W. Hodson, *Thae Great Divide*, London 1969; *Foundations of Pakistan: All-India Muslim League Documents* (ed. Syed Sharifuddin Pirzada), Karachi 1969, I-II; M. A. Aziz, *A History of Pakistan*, Lahore 1979; Shan Muhammad, *The Indian-Muslims: A Documentary Records*, New Delhi 1980; *Quaid-i-Azam Mohammad Ali Jinnah Papers* (ed. Zawwar Husain Zaidi), Islamabad 1993-2006, I-XII; Hamid Yusuf, *Pakistan: A Study of Political Developments 1947-97*, Lahore 1999; M. Rafique Afzal, *Pakistan: History and Politics, 1947-1971*, Oxford 2002; Mahmood Safdar, *Pakistan: Political Roots and Development, 1947-1999*, Karachi 2002; I. Talbot, *Pakistan: A Modern History*, London 2005; Pervez Musharraf, *In the Line of Fire: A Memoir*, New York 2006; *Pakistan 2005* (ed. Ch. H. Kennedy - C. Botteron), Oxford 2006; Sarah Ansari, "Pakistan", *EJ²* (ing.), VIII, 241-244; Syed Sajjad Husain, "Bengladeş", *DİA*, V, 445; Rekin Ertem, "Cinnah", a.e., VIII, 16-18; Azmi Özcan, "Hindistan", a.e., XVIII, 75-81; Saiyid Athar Abbas Rizvi, "Keşmir", a.e., XXV, 326.

AZMİ ÖZCAN

III. KÜLTÜR ve MEDENİYET

Pakistan'da İslâm ve İslâmî Kurumlar. Pakistan'ın egemenliği altındaki topraklara ilk İslâm akınları Hulefâ-yi Râşidîn devrinde başlamış, ancak Emevîler'den Velîd b. Abdülmelik devrinde Muhammed b.

Kâsım es-Sekafî tarafından bölgenin bir kısmı fethedilebilmiştir (91/710). Bölgenin İslâmlaşmasında en büyük pay Gazneliler'e ait olmakla birlikte diğer Türk devletlerinin de büyük çaba gösterdiği bilinmektedir. Hücvîrî, Muînüddin Çîştî, Bahâeddin Zekerîyyâ Mülânî, Nizâmeddin Evliyâ gibi mutasavvıflar bu yörenin İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır.

Müslümanların Hindular'la aynı toprakları paylaşmasının gelecek nesiller için ciddi bir tehlike oluşturduğunu söyleyen ve bunların birbirinden ayrılmasını isteyen Muhammed İkbal, müslüman bir devlet kurulması düşüncesini 1930 yılında İlahâbâd'da yapılan Hindistan Müslümanlar Birliği toplantısında açıkça ifade etti; yönetim biçimi olarak liberal ve esnek bir İslâm devleti önerisinde bulundu. Pakistan'ın kurucusu ve ilk genel valisi olan Muhammed Ali Cinnah da büyük ölçüde İkbal gibi düşünmekteydi. Pakistan'da İslâmlaşmanın ilk adımı olarak anayasa çalışmaları Temmuz 1947'de seçilen kurucu meclisle başladı. Meclisin hazırladığı 7 Mart 1949 tarihli Hedefler Kararnâmesi'nde Pakistan'ın bir İslâm devleti olacağı, anayasanın da İslâmî esaslara göre hazırlanacağı ifade ediliyor ve İslâmî prensiplere sık sık atıfta bulunuluyordu. Bir süre anayasa yerine geçen bu kararnâmede devletin hukuk sistemi ve yönetimiyle ilgili somut taahhütler yoktu. Anayasa çalışmaları sırasında aralarında Seyyid Süleyman Nedvî ve Muhammed Hamîdullah'ın da bulunduğu beş kişiden oluşan İslâmî Öğretiler Kurulu oluşturuldu (1950). Ancak bu kurulun hazırladığı raporlar yöneticiler ve kurucu meclis tarafından yeterince dikkate alınmadı. Kurucu meclisin hazırlayıp 7 Eylül 1950'de genel kurula sunduğu ilk anayasa taslağı tepkiler ve protestolar sonunda geri çekildi. Bunun üzerine Başbakan Lîyâkat Ali Han, farklı ekollere mensup otuz üç âlimi İslâmî bir anayasa taslağı hazırlamakla gö-

Lahor'dan
bir görünüş

